

Праблемы духоўнай адзіноты ў аповесцях “Вікторыя” Кнута Гамсуна і “Ой, ляцелі гусі...” Міхася Зарэцкага

Ва ўсе часы і эпохі чалавек імкнуўся жыць свабодна і незалежна, але не заўсёды шляхі да ажыццяўлення сваёй мэты былі правільнымі, з найменшымі маральнымі стратамі. І як паказвае вопыт чалавецтва, пошукі выйсця са стану духоўнай несвабоды самыя складаныя.

Нарвежскі пісьменнік Кнут Гамсун і беларускі Міхась Зарэцкі належаць да кагорты мастакоў з найбольш абвостраным адчуваннем дысгарманічнасці ўнутранага свету чалавека, яго духоўнай адзіноты, схаванай за знешняй будзёнасцю, за штодзённымі клопатамі. Абодва пісьменніка развіваліся ў рэчышчы рэалістычнага мастацтва, іх цікавасць да ўплыву грамадскіх працэсаў на лёсы людзей не паслаблялася на працягу ўсяго творчага жыцця, але празмерная дэтэрмінаванасць паводзін чалавека толькі знешнімі фактарамі не была дамінуючай, мастакоў цікавіў рух і ваганні чалавечай псіхікі як самастойнага феномена. Назіраючы за ломкай старога ладу жыцця, пісьменнікі спрабавалі знайсці апору ў трывалых маральна-этычных каштоўнасцях, адсюль пільная ўвага мастакоў да канфліктных псіхалагічных сітуацый, у якіх траплялі іх героі падчас барацьбы з уласнымі пачуццямі, да складаных унутраных драм, якія часам не паддаюцца лагічнаму тлумачэнню. Ця ўсіх супярэчнасцях чалавечых натур, увасобленых у творах нарвежскага і беларускага мастакоў, іх погляды на свет аб’ядноўвае адзінадушны стрыжань — трывалае і моцнае пачуццё жыцця. Перш за ўсё яно выявілася ў гарманічнай еднасці прыроды з унутраным светам асобы. Талент абодвух пісьменнікаў даў магчымасць чытачу адчуць у поўнай ступені прыродную прыгажосць свету — пах горных лугоў, старажытных пушчаў, замшэлых балот, — багатую палітру чалавечых пачуццяў — пылкае каханне, спапяляючую нянавісць, духоўную адзіноту.

Самым моцным і ўсепаглынаючым пісьменнікі лічылі сілу любоўнай страсці, заблытаную гульню людскіх эмоцый, у якіх чалавек агаляецца ўвесь цалкам.

Складаную невытлумачанасць у сферы чалавечых узаемаадносін мастакі бачылі (беларускі — ў меншай ступені, нарвежскі — ў большай) у замкнёнасці чалавека ў абалонцы сваёй індывідуальнасці. І часам нават любоўная страсць не здольна перамагчы людскую раз’яднанасць і пачуццё адзіноты. Даследаванне прычын гэтай з’явы, якую сучасная сацыялогія і філасофія культуры называе некамунікабельнасцю, стане вядучым матывам у сусветнай літаратуры ХХ стагоддзя.

Фактар некамунікабельнасці знайшоў сваё ўвасабленне ў аповесцях “Вікторыя” (1898) Кнута Гамсуна і “Ой, ляцелі гусі...” (1929) Міхася Зарэцкага.

Лірычную аповесць “Вікторыя” даследчыкі называюць самым значным творам сусветнай літаратуры, прысвечанай любоўнай тэме, гэта

быў гімн пачуццям, здольным узвялічыць чалавека, зрабіць яго высакародным, мужным, чыстым.

Трагічна складваецца лёс кахаючых Юханеса і Вікторыі. Сын вясковага млынара Юханес з падлеткавага ўзросту шчыра, узнёсла кахае Вікторыю, дачку гаспадара некалі багатага замка. Юханес — дзіця прыроды, ён добра ведае наваколле: гнёзды птушак, ціхія завадзі, таямнічыя пячоры. Прырода зрабіла яго вялікім летуценнікам, яна дала прастор юнацкім думкам-марам, чыстым і светлым. Юханес у сваіх фантазіях заўсёды выступае абаронцам слабых, пакрыўджаных, бездапаможных, сярод якіх абавязкова прысутнічае Вікторыя як ахвяра нечых злых памкненняў. Летуценні-мары юнака — адзінае светлае прыстанішча, дзе Юханес адчувае сябе ўтульна, бо на зямлі, па яго словах, “няма нічога добрага”. І тым не менш рэальны свет дыктуе свае ўмовы паводзін, далёка непадуладных хлапцу. Праўда, аднойчы жыццё ажыццявіла казку-мару Юханеса паўстаць перад вачыма Вікторыі мужным, смелым, дужым — дваццацігадовы юнак выратаўвае з вяды маленькую Камілу і дзякуе Богу за гэты выпадак (“Благодарю, благодарю тебя, Боже за этот день” (1. 472)), але стрыманая Вікторыя, абмежаваная строгімі рамкамі нормаў паводзін свайго асяроддзя, ніяк не выказала захаплення ўчынкам Юханеса, але гэта толькі на кароткі час засмуціла хлопца. Каханне да дзяўчыны стала газтычнай музай Юханеса, яно натхняла малады талент, вабіла ў дарогу, прыспешвала дадому.

Вікторыя — гераіня напісаных і ненапісаных твораў Юханеса, гераіня яго сноў, летуценняў. Нават сацыяльная няроўнасць больш не стрымлівае закаханых ад узаемных прызнанняў, але Вікторыя не можа парушыць саслоўныя ўмоўнасці, дзяўчына вымушана ратаваць свой род ад разбурэння замужжам з багатым жаніхом. Прыродная стрыманасць Вікторыі і пакрыўджанае юнацкае самалюбства Юханеса не спрыяюць духоўнаму збліжэнню маладых у пошуках выйсця са склаўшайся сітуацыі.

Юханес замкнуўся ў сабе, усё часцей паўстае ў ролі пакрыўджанага і неабароненага, толькі паперы ён можа даверыць свае пачуцці і мары. Мастацкая рэчаіснасць так захапіла Юханеса, што навакольны свет перастае існаваць для юнака, ён цалкам аддаўся рабоце, кнігам, тут усё было падуладна яму. Творчы працэс стаў адзіным пазбаўленнем ад адзіноты, самотнасці. У рэальным жыцці Юханес па-ранейшаму застаецца маўклівым, замкнёным, пакрыўджаным на Вікторыю за яе стрыманую пачуцці да яго. Але чытач адчувае, што гэтыя крыўды нейкія дзіцячыя, несур’ёзныя, беспадстаўныя, бо душэўныя перажыванні Вікторыі не менш глыбокія, нават трагічныя, толькі маці яна даверыла тайну свайго кахання да Юханеса. Законы роду, саслоўная мараль канца XIX стагоддзя дыктуюць для Вікторыі правілы паводзін, якія не сумяшчальны з дзявоцым уяўленнем аб шчасці.

Кнут Гамсун свядома ў аповесці парушае законы рэалістычнай дэтэрмінаванасці, і жаніх Вікторыі гіне на паляванні, гарыць маёнтак, падпалены гаспадаром у распачы, і Каміла, нявеста Юханеса, знаходзіць

шчасце з другім. Такім чынам, аўтар вызваляе сваіх герояў ад маральных абавязкаў перад блізкімі. Вікторыя і Юханес свабодныя. На гэты раз вытлумачыць раз'яднанасць маладых людзей сацыяльнымі матывамі і маральнымі абавязкамі нельга. Юханес стаў вядомым, знакамітым паэтам, эканамічна незалежнай асобай, але аказваецца, што ён не пазбавіўся ўнутранай плябейскай звычкі прыніжаць сябе. “Ведь он сам умаляет себя”, — абураецца Вікторыя падчас сваіх заручын з Ота. Няздольнасць перамагчы крыўду на Вікторыю пазбаўляе юнака пачуцця ўласнай годнасці, значнасці, вартасці, магчымасці дзейнічаць па-мужчынску рашуча, незалежна.

Парадокс у тым, што Юханес, будучы вядомым майстрам слова, не здолеў зразумець любімую жанчыну, адкрыць таямніцу яе душы ў рэальным свеце. Загадкавы феномен жыцця Юханес спасцігаў па-за рэальным светам, ў творчасці, якая цалкам паглынула яго асобу (ён нават на нейкі момант згубіў з поля зроку хворую Вікторыю), патрабавала ад мастака поўнай аддачы, што і прадвызначыла трагедыю кахання. Не выпадкова хатні настаўнік Вікторыі, прыгадваючы гісторыю свайго кахання, прамаўляе: “А что до моих стихов, я вам ствечу без обидняков. О мой юный коллега, я старше Вас, и, пожалуй, несколько щедрее одарён природой. И, однако, мои стихи лежат на ящике письменного стола. Они будут изданы после моей смерти. “Стало быть вам от них никакого проку”, — скажете вы. И снова ошибётесь, ибо в настоящее время я услаждаю ими свою семью». (1, 524).

У словах настаўніка, які прынёс Юханесу пасмяротны ліст ад Вікторыі, гучыць горкі папрок за падмену жыццёвых каштоўнасцей штучнымі, ілюзорнымі. Відэчна, што ў аповесці “Вікторыя” праявіўся водгалас бязлітаснай сатыры на мастацкую інтэлігенцыю ў рамане “Новые восходы» (1893), прычым на якой хавалася ў почвеніцкіх ілюзіях Кнута Гамсуна — вельмі істотных у творчасці мастака.

Нарвежскі пісьменнік свядома абраў трагічны канец аповесці. Менавіта сьветасглядная пазіцыя Кнута Гамсуна прыўносіць у тэкст пэўны ірацыянальны фаталізм, прычына якога нават не ў самім чалавеку, а ў нечым неспасцігальным, прадвызначаным зверху, і сіла кахання, любоўная страсць не здольны пераадолець унутраную незалежнасць чалавека індустрыяльнага грамадства. Да такой думкі падводзіць чытача і сумны вывад настаўніка: “...случалось ли вам хоть однажды, хоть однажды в жизни видеть, чтобы мужчина получил в жены ту, которую хотел? Мне не случалось. [...] Вот такую злую шутку играет с нами судьба” (1, 523). Пасмяротны ліст Вікторыі, менавіта яго танальнасць вызначае мінорны фінальны настрой твора, гучыць магутным дысанансам назве аповесці і імені самой гераіні.

Цалкам супрацьлеглыя пачуці выклікае аповесць Міхася Зарэцкага “Ой, ляцелі гусі...”. Герой беларускага пісьменніка М. Зарэцкага паўстае перад чытачом у складаны момант свайго жыцця — зніклі пачуцці да жонкі Стасі і рушыцца каханне да настаўніцы Таццяны. Хто вінаваты ў

гэтым? Думаецца, што прычына не ў адным Адаму. Пэўная доля віны ляжыць і на Стасі, жонцы Адама. Замужняя жанчына дазваляла быць побач з сабой колішняму сябру Сяргею, відаць, спадзеючыся на тое, што рэўнасць мужа толькі ўмацуе сям'ю. Але Стася жорстка памылілася. Тонкая, чулая душа Адама не сцярпела такога здзеку, каханне згасла, і толькі спачуванне да хворай жонкі прыводзіць Барковіча ў бальніцу, але цёплай размовы не атрымліваецца. Адам, страціўшы былыя пачуцці любові да Стасі, не хоча хлусіць, быць няшчырым, толькі вось смеласці сказаць пра гэта адкрыта герою не хапае, і наведванне хворай у бальніцы ператвараецца ў пакутлівае выпрабаванне для обоіх.

Пачуцці Барковіча да настаўніцы Таццяны шчырыя і глыбокія, але не пазбаўлены пэўнай насцярожанасці: ці не паўторыцца тое ж, што са Стасяй. Прыезд Сяргея на вёску і яго знаёмства з Таццянай упэўнівае Адама ў сваіх трывожных прадчуваннях. Паводзіны Таццяны, відаць, нагадалі Адаму сітуацыю са Стасяй і Сяргеем, паўтарэнні якой Адам не хацеў.

Нешчаслівыя адносіны Барковіча з Таццянай складваюцца з прычыны таго, што Адам пераносіць на дзяўчыну свой горкі сямейны вопыт. Адсюль яго залішня маўклівасць, асцярожнасць, боязь быць незразуметым, нават непрыхованы часам чынізм, калі ён беспадстаўна спрабуе папракаць Таццяну за яе нейкі практыцызм. Пакахаўшы Таццяну, Адам застаецца замкнёным ў сабе, гэта прыводзіць да таго, што дзяўчына, не маючы ніякай інфармацыі аб сямейным жыцці Адама, спрабуе хоць нешта даведацца ў Сяргея. І ў гэтых размовы з Сяргеем, якія Адаму падаліся здрадай каханню, — гэта толькі жаданне даведацца, хто такая Стася, і паспрабаваць асэнсаваць прычыны сямейнага разладу.

Сяргей, будучы чалавекам гаваркім, начытаным (не выпадкова ён працуе ў бібліятэцы), ахвотна адгукаецца на размову. Прыгадаем урывак, у якім Таццяна просіць Сяргея расказаць пра Стасю: “— Раскажыце, што-небудзь пра Стасю”.

Яна гаварыла так проста і непрыкметна, што Сяргей не здзівіўся з гэтага раптоўнага яе жадання. Ён заўсёды рад быў гаварыць пра Стасю і быў шчыра упэўнены, што кожнаму прыемна пра яе слухаць. Цяпер жа ён гаварыў такім тонам, быццам спрачаўся з некім, абараняў яе ад нечых нявідных нападаў, упарта адстойваў яе добрыя якасці” (2, 437).

Відавочна, што закаханы ў Стасю Сяргей, намалюваў пекны вобраз жонкі Адама, і Таццяна віну за сямейны разлад Барковічаў усклала на Адама і задумалася, а ці не такія ж самы лёс напаткае і яе. Вось адкуль у дзяўчыны насцярожанасць і недавер да Барковіча, і на яго палымянае прызнанне: “Ты будзеш са мной, Таццяна... заўсёды... Я буду цябе бараніць... Мы можам паехаць куды-небудзь, знікнуць ад іх, ад усіх...” (2, 441) дзяўчына адказвае: “З табой... заўсёды... Нашто ты гэта гаворыш? Ты сам верыш гэтаму... Ты ж усё роўна кінеш. Такі ты чалавек... Я цябе баюся... больш, можа, чымся Стасі...” (2, 441).

Балюча-шчымлівая сцэна развітання кахаючых людзей не пакідае ніякай надзеі на шчаслівы канец. Замкнёнасць Адама ў абалонцы сваёй індывідуальнасці пазбаўляе героя магчымасці своечасова высветліць узаемаадносіны са Стасяй, Сяргеем, быць адкрытым з Таццянай, нарэшце быць шчаслівым.

Лёс галоўнага героя Міхасць Зарэцкі ўвесь час малюе праз прызму яго стасункаў з Сяргеем, сапраўднае аблічча якога раскрываецца паступова. На пачатку твора Сяргей нават выклікае чытацкую сімпатыю сваім клопатам пра хворую Стасю, і Адам побач з ім паўстае жорсткім, халодным эгаістам. Але першае ўражанне аказваецца памылковым. М. Зарэцкі не спяшаецца раскрыць усю непрывабнасць і нікчэмнасць фігуры Сяргея, які, па словах Адама, аказваецца поста слімаком, які “паўзе да чужога і рад, што знайшоў дзе прысланіцца” (2, 446).

Пяцігадовае знаёмства Адама з Сяргеем і “паскудная роля” апошняга ў сямейным жыцці Барковіча даюць маральнае права Адаму вынесці жорсткі прысуд “сябру”: “А ўсё-такі мы з табой ворагі адзін аднаму. Найлюцейшыя ворагі, якія толькі могуць быць...” (2, 446).

Сяргей — чалавек слабахарактарны, пакорліва зносіць відавочныя абразы з боку Адама. Іх стасункі нагадваюць хутчэй нябачнае спаборніцтва ў каханні, чым сяброўства. У маладосці Стася выйшла замуж за Адама, Сяргей працягваў быць побач і, па словах Барковіча, адыграў “паскудненькую ролю” ў іх шлюбе — сям’я, фактычна, распалася. Але Сяргей не гатовы застацца са Стасяй, бо разумее, што ён — фігура пройграшная ў параўнанні з Адамам. Ва ўзаемаадносінах з Таццянай Сяргей гэтага пакуль што не хоча прызнаць, але Міхасць Зарэцкі не пакідае героя надзеі на шчасліваю будучыню з Таццянай. “Таццяна абыходзілася з ім [Сяргеем — Т. Т.] трохі паблажліва, як старэйшая з малодшым, [...] глядзела на яго, на Сяргея, з несхаваным жалем, з ласкавым матчыным спачуваннем”. (2, 437).

Мацярынскія пачуцці Таццяны Сяргей прымае за ўлюбёнасць, не разумеючы, што прызнасць дзяўчыны выклікана толькі яе зацікаўленасцю тым, што Сяргей даўно знае сям’ю Барковічаў. Сяргей не здольны на самастойныя ўчынкі, ён павінен быць пры кімсьці, камусьці спавядацца, падпарадкоўвацца. “Яму цяжка было насіць у сабе нявыказаныя думкі — ён да гэтага не прызвычаіўся” (2, 438), — зазначае аўтар пра хлопца. Сяргей хутчэй нагадвае дарослае дзіця, але зусім не небяспечнае, бо яго клопат, турботы — гэта паводзіны вампіра, здольнага пайсці нават на злачынства.

На аўтарскую задуму паказаць чалавека ў канфліктнай псіхалагічнай сітуацыі працуе і арыгінальная мастацкая архітэктоніка аповесці “Ой, ляцелі гусі...”. Сістэма ўзаемаадносін герояў любоўнага трохкутніка трымаецца на недагаворанасці, надасказанасці; дзеянне аповесці — драматычнае, напружанае, што з’яўляецца вызначальнай рысай усёй прозы Міхася Зарэцкага. Сапраўдныя першапрычыны ўчынкаў герояў схаваны за знешняй падзейнасцю, глыбінны сэнс апавядальнасці схаваны ў падтэксце,

ключ да якога ў саміх таямніцах жыцця, у недасягальнасці, загадканасці чалавечай душы. Не выпадкова ў аповесці зусім не закранаюцца сацыяльныя канфлікты, М. Зарэцкага цікавяць толькі маральна-этычныя узаемаадносіны герояў, складанейшыя рухі іх духоўнага жыцця.

Сапраўдную свабоду Адам Барковіч адчувае ў поўнай адзіноце, сам-насам з лесам, з шэрым восеньскім небам і жывым трохкутнікам “тонкіх плаўнакрылых” гусей, якія клічуць героя ў дарогу, у свой шчаслівы вырай, абуджаючы ў ім моцнае і трывалае пачуццё жыцця. У магутным адзінстве з прыродай Адам адкрывае толькі ім спасцігнутае пачуццё няўстойлівасці быцця, дысгармоніі ўнутранага свету чалавека.

Тацяна не гатова безразважна растварыцца ў любоўным пачуцці, у каханні яна хоча поўнай яснасці, можа нават поўнай улады над Адамам, таму іх адносіны часам нагадваюць любоўны паедынак гордасці і самалюбства.

Менавіта гэтым можна патлумачыць вонкавую дзіўнасць і нелагічнасць паводзін герояў, якія не адразу раскрываюцца перад чытачом, але за якімі схаваны глыбокі ўнутраны сэнс.

Такім чынам, нарвежскі і беларускі пісьменнікі ў мастацкіх творах вырашаюць складанейшыя маральна-этычныя праблемы свайго часу, актуальнасць якіх і на сённяшні дзень бяспрэчная. Грунтоўнае вывучэнне фактара некамунікабельнасці толькі ў двух творах сведчыць аб вялікіх патэнцыяльных магчымасцях мастацкай літаратуры па праблеме вырашэння духоўна-псіхалагічных калізій грамадства ў філазофска-гуманістычным ключы.

1. Гамсун К. Голод; Мистерии; Пан; Виктория.—Мн., 1989.
2. Зарэцкі М. Збор твораў. У 4 т. Т. 1.—Мн., 1989.